

ՄԵՂՐԻ ԵՎ ՄԵՂՐԱՄԻՄԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԴԵՂԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Ա. Օ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Հոգվածում ձեռագրերի հիման վրա ներկայացված է մեղրի և մեղրամոմի բուժական կիրառությունը միջնադարյան հայ բժշկապետ Գրիգորիսի դեղատոմսերում: Տարիների մեղր պրպտումների շնորհիվ գտնվել ու օգտագործվել են այդ դեղատոմսերում առաջարկված բույսերը, ծաղիկները, արմատներն ու այլ նյութեր, որոնք մեղրի ու մեղրամոմի հետ կիրառելով կյանքում՝ ժողովրդական բժշկության մեջ տվել են լավ արդյունք:

Բալանի բառեր. միջնադարյան դեղատոմսեր, մեղր, մոմ:

Հին և միջնադարյան հայ ժողովրդական բժշկության մեջ որպես դեղամիջոց երբեմն առանձին, երբեմն էլ ուրիշ նյութերի հետ իբրև դեղատոմսերի բաղադրություն, օգտագործվել է նաև մարդու փոքրիկ բարեկամի՝ մեղվի արտադրանքը՝ մեղրն ու մեղրամոմը, հաճախ էլ՝ մեղվաթուլցը: Ինչպես վկայում են գրիչներն ու ժողովրդական բժիշկները, այն միշտ էլ բարեկամել է հիվանդի վիճակը:

XIII դարի հայ բժշկության մեջ իր արժանի տեղն ունի Գրիգորիս բժշկապետին վերագրվող «Քննութիւն բնութեան մարդոյ և նորին ցաւոց» կոչվող բժշկարանը, որը բաղկացած է դեղագլխարանից, բժշկարանից և զուշակողական-ախտաբանական հոգվածներից: Այդ բժշկարանը, որից օգտվել ենք, Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 415 համարի տակ պահվող ձեռագիրն է, որն արտագրվել է մեկ այլ ավելի վաղ շրջանի ձեռագրից 1465—1473 թ.թ.՝ Մարպիանի ողդի տեղ Հակոբ Կոչի կողմից: Հենց այդ ձեռագիրն է, որ վերագրված է Գրիգորիս բժշկապետին: Ձեռագրի ստույգ տարբերիքը հայտնի չէ, որովհետև պակասում են նրա տվյալի թերթերը: Գրիգորիս բժշկապետը քաջածանոթ է եղել մ. թ. ա. V դարի հույն փիլիսոփա Հիպոկրատի, հռոմեացի Գաղիանոսի (II դ.), Դիոսկորիդեսի (I դ.) աշխատություններին և օգտվել է Միսիթար Հերացուց: Գրիգորիսը ազատ տիրապետել է հունարենին, արաբերենին, պարսկերենին, ասորերենին, լատիներենին և միևնույն ժամանակ եղել է հմուտ հայագետ:

Գրիգորիսի սույն բժշկարանն իր ուրույն տեղն ունի հայ մատենագրության մեջ՝ որպես ընդհանուր ախտաբանության հարցերին նվիրված տեսական ու դործնական բժշկության մի եզակի հուշարձան, որի նշանակությունը դուրս է գալիս հայագիտության շրջանակներից: «Գրիգորիա»,—ինչպես գրում է Ա. Կոչյանը,— այնպիսի հիվանդություններ է ախտորոշել և տվել դրանց մահճաբուժության (կլինիկական) եղանակները, որոնք հարյուրավոր տարիներ հետո են միայն առաջարկվել այլ երկրներում» [1, էջ XLII—XLVII]: Այսպես, Գրիգորիսը խոսել է հիվանդության վարակի փոխանցման ճանապարհների և ուղիների մասին (դրանք են՝ հիվանդի հետ շփումը, օդը, իրերը, և այլն), որոնց նվիրապատում է. Ֆրակաստորոջը անդրադարձել է 1546 թ.: Հիվանդի օրգանիզմի նյութափոխանակության հարցերով իտալացի բժիշկ-գիտնական Սանդո-

րիոն (1561—1636 թթ.) դադարեց Գրիգորիսից երեք հարյուր տարի հետո միայն: Ինչպես նաև հայ բժշկապետին են պատկանում ուղեղի ղեկավարման ֆունկցիայի, հիվանդության խմորման շրջանի, արտաթորանքի գննման առաջարկությունները, ղեղնախտի ախտորոշման ու բուժման տեսակները, որոնք սուաջ են քաշվել XIX դարում գերմանացի գիտնական Ռուդոլֆ Վիրխովի կողմից: Կամ՝ մարդու անատոմիական և ֆիզիոլոգիական հետազոտությունների միջոցով օրգանիզմում եղած ախտաբանական պրոցեսների հայտնաբերումը, որը երեք հարյուր տարի հետո է միայն առաջարկել անգլիացի հայտնի փիլիսոփա Ֆրենսիս Բեկոնը (1561—1626 թթ.) [1, էջ LXXI]: Հետագայում էլ, ինչպես Ստեփան Վարդանյանն է նկատում, Գրիգորիսը, շարունակելով բժշկապետ Մխիթար Հերացու լավագույն ավանդույթները, ժամանակի հայ բժշկության մեջ եղած մահճաբուժության հարուստ նյութերն ու իր փորձերը և ուսումնառիրելով հիվանդությունների պատճառագիտության ու ախտաբանության հետ կապված հարցերը, մանրամասն կանգ է առել տենդերի ու ներքին օրգանների հիվանդությունների նկարագրության վրա՝ հիվանդության ընթացքին հետեւելով ուղղակի հիվանդի մահճակալի մոտ [2, էջ 31—32]: Այդ նկարագրությունների մանրամասները վկայում են, որ նա որոշ դեպքերում օգտվել է նաև զիահերձումների տվյալներից, ինչպես, օրինակ՝ թոքերի խոցերի, խուլերի, քարերի, թոքաբորբ հիվանդության մասին իր եզրակացություններում:

Գրիգորիսը հայտնի բժիշկ լինելով հանդերձ, եղել է նաև հիանալի դեղագործ: Նա թողել է զանազան հիվանդություններ բուժելու մոտ 300 դեղատոմս: Դրանցից բերենք միայն 415 ձեռագրի 2ա-55թ թերթերում գրված դեղատոմսերը, որոնց բաղադրության մեջ կա մեղր և մեղրամոմ:

Դեմքի վրայի մանր ցաները (չիպան) վերացնելու համար Գրիգորիսն առաջարկում է վերքի վրա քսել կանաչ օշինդրի, քացախի, նշտարի, յուղի և մեղրի խառնուրդը. «Առ նշտերն քէրէ և սրբէ և ապայ զասդ էղբսի քացախն խառնէ. և ի մեղրն. և յաղն, և կանաչ աւշանն. և ի վրա շփէ» [1, էջ 2թ]:

Սրտի դողոցի և ստամոքսի ցավի ժամանակ խորհուրդ է տալիս հիվանդին ուտացնել օշինդրի, անխոնի, զաֆրանի, քարավուզի սերմի, սմբուլի, կղբու ձվի և մեղրի բաղադրությունը. «Առ օշինդր և սապր ութ-ութ գրամ ռեւանդիսենի վեց գրամ, վալրի անխոն-զաֆրան, քարավուս հունդ չորս-չորս գրամ, մուշկ, սմբուլ, սատէճ մուռ երկու-երկու գրամ, կղբու ձու, մեկ գրամ ծէծէ և մաղէ ի մեղր խառնէ և երբ պիտենայ, տուր մեկ գրամ և կէս ղշարպաթն» [1, էջ 11թ]: Նույն հիվանդությունը բուժելու նպատակով Գրիգորիսը հանձնարարում է մեկ այլ դեղատոմս՝ ղարանֆուլի, դարիսենի, սմբուլի, օշինդրի, զաֆրանի, մաստաքենի և մեղրի համամասնությամբ. «Առ ղարանֆուլ, դարիսենի, սմբուլ միայլափ աւշնան դիտյ ղունկ՝ նարմուշկ ֆուանճմուշկ երկ-երկու բաժին զաֆրան մաստաքէ մեկ-մեկ բաժին ծէծէ և մաղէ և մեղրն խառնէ աւագտէ աստծով» [1, էջ 14ա]:

Ստամոքսացավը հանգստացնելու համար հանձնարարում է հլելիճ (հրնդ-կապտուղ) քապուլի, կուտն հանած ամլենձի, նշի ձեթի, մեղրի խառնուրդը. «Առ հլելիճ ղեղին ու քապուլի, հլելիճ ամլէճ կուտն հանած, սև հլելիճ, միայլափ ծէծէ և մաղէ և նշին ձիթով խառնէ և ապայ խառնէ ի մեղրն ու քաֆն առած լինի, ու լից յապիկի աման շարպաթն երեք դրամ»:

Գեր մարդկանց առնականությունն ավելացնելու համար Գրիգորիսն առաջարկում է հնդկական ամլենձ ծառի ծեծած կուտը, երկար պղպեղը, քառյճիթը,

նուան կուտը, վառվուկը, կակաչը ծեծել, մաղել, մեղրով շաղախել և ուտել-
«Հէլի՛ճ սև և քաբուլի՛ բլալի՛ճ, ամլէ՛ճ զկուտն հանու ծէծէ ֆլֆլ երկայն պղպեղ
երեք-երեք դրամ, զնճպիլ պուղիտայն, պասսպասայ՝ շալտրէ՛ճ հնդի, վայրի
ստեբըղին՝ վառվուկ կարմիր և վայրի նուան հունտ, շուշմայ կէղևած, շաքար,
տապարզի սպիտակ խաշխաշ սպիտակ և կապմիր մեկ-մեկ ծէծէ և մաղէ ու
շաղղէ մեղրուտ ուր քաֆն առած է, բայց յառաջն կովու իւղով շաղղէ և ապայ ի
մեղրն շարսպօն երեք գր» [1, էջ 13 ար]։

Աղիների ցավերի դեպքում հանձնարարում է լեռան և գետի դաղձը՝ պետ-
րասալիոն, սեսալիոս (12-ական գրամ), քարավուզի հունդ, պապունիճ (4-ա-
կան գրամ), կապնդեղ (15 գրամ), սև պղպեղ (44 գրամ) ծեծել և մաղել, այդ-
քան էլ մեղր խառնել ու տաք ջրով խմել [1, 13 բ]։ Գրիգորիսը դեղ է առաջար-
կում նաև օձի, կարիճի և շան կծածը չեղոքացնելու համար՝ 2-ական գրամ
գրեանդ, ոլոռ, սատապի հունդ, դափնու տերև ծեծել, մաղել, մեղրով շաղախել
և դնել կծածի վրա [1, էջ 14ա]։

Լյարդի և սրտի ցավերը հանգստացնելու համար առաջարկում է՝ սպիտակ
կակաչը, չոր գինձը, սեխի կուտը 3-ական գրամ, վարդի, եղեգնի փոշու, եղան
լեզվի մեկական բաժին հոռոմ կավի կես բաժին ծեծել, մաղել, մեղրով շաղա-
խել և ուտել [1, էջ 14ա]։

Մտքամոլոր մարդու միտքը պայծառեցնելու համար առաջարկում է բաշխ-
տակի, կովի յուղի, մեղրի և ուտի սերմի խառնուրդ. «Առ ուտի հունդ երկու
դրամ, բաշխտակ մեկ դրամ, ծէծէ և կովու իւղով խառնէ, և մեղրով խառնէ ի
բան տար» [1, 14ա]։

Մոված բերանն ուղղելու դեղամիջոց է շամանը, խունկը, պղպեղը, դարան-
ֆուլը, ծիթրոնը, զաֆրանը, ծեծել, մաղել ջրով և մեղրով շաղախել ու խմել
[1, 17ա]։

Հազը բուժելու համար Գրիգորիսը հանձնարարում է հայխունկը, մատու-
տակը, սմբուլը, զմուռը քթիրան մեղրի հետ. «Առ սեխայ ու հայխունկ տաս-
տաս դրամ, մատուտակ քերած երկու դրամ, զմուռ. սմպուլ, գթիրայ, չորս-չորս
դրամ, ծէծէ և ի մեղր, խառնէ, քանի որ, պիտենայ և ի բան տար» [1, 25բ]։

Պիսակը (բորոտություն) բուժելու դեղամիջոց է՝ ճարճտուսի սերմը,
ցմախտակը, մանանեխը, սեխի և բողկի հունդը ծեծել, մաղել և մեղրով շաղա-
խել. «Առ ճարճրի հունդ սատրէ՛ճ, բողկի հունտ, ցմախտակ, մանանեխ, սեխի
հունտ, միալչափ ծէծէ և մաղէ քացախով և մեղրով և ի բաղնիքն քսէ» [1,
30բ]։

Բորոտության մեկ այլ դեղամիջոց է՝ բողկի և կոտեմի տերմերը, կանաչ
օշինդրը ծեծել, մաղել, քացախով և մեղրով շաղախել, շփել վերքերին ու որոշ
ժամանակից հետո բաղնիքում լողանալ [1, 35ա]։

Գրիգորիսը մաղերը սևացնելու և դրանց դույնը սև պահելու համար խոր-
հուրդ է տալիս գարն ալյուրը շաղախել, թթվացնել, ապա խառնել 10 գրամ ալր-
ված պղինձ (ոսսուխտ), տրորել քացախով և այդ բաղադրությամբ շփել մազերն
ու 12 ժամ ծածկել խաղողի տերևով։ Հետո գլտորը այրել, աղալ, մաղել ջրով,
շաղախել, շփել մազերն ու նորից ծածկել խաղողի տերևով՝ դարձյալ 12 ժամ։
Վանալուց հետո մազերը կունենան լավ սև գույն [1, 31ա]։

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության

և ազգագրության ինստիտուտ

Ստացված է 20. II. 1984

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

1. Պիսակը (բորոտություն) բուժելու դեղամիջոց է՝ ճարճտուսի սերմը, ցմախտակը, մանանեխը, սեխի և բողկի հունդը ծեծել, մաղել և մեղրով շաղախել. «Առ ճարճրի հունդ սատրէ՛ճ, բողկի հունտ, ցմախտակ, մանանեխ, սեխի հունտ, միալչափ ծէծէ և մաղէ քացախով և մեղրով և ի բաղնիքն քսէ» [1, 30բ]։

2. Ս. Վարդանյան «Բժշկությունը հին և միջնադարյան Հայաստանում», Երևան, 1982։